

Про деякі умови надання для засуджених в Україні дозволу на виїзд за межі колонії

В статті здійснений аналіз наукових розробок з питань, що стосуються застосування в Україні короткострокових виїздів засуджених за межі колоній, на підставі якого визначені теоретико-прикладні проблеми, що потребують вирішення по суті та обумовлюють необхідність більш активної їх розробки на рівні монографічних і дисертаційних досліджень.

Ключові слова: засуджений; колонія; позбавлення волі; короткостроковий виїзд за межі колонії; адміністрація колонії; правові підстави; фактичні підстави; правові наслідки; виняткові обставини.

В статье осуществлен анализ научных разработок по вопросам, относящимся к применению в Украине краткосрочных выездов осужденных за пределы колоний, на основании которого установлены теоретические и практические проблемы, требующие решения по существу и обуславливающие необходимость более активной их разработки на уровне монографических и диссертационных исследований.

Ключевые слова: осужденный; колония; лишение свободы; краткосрочный выезд за пределы колоний; администрация колонии; правовые основания; фактические основания; правовые последствия; исключительные обстоятельства.

In the article the analysis of scientific research on issues relating to application in Ukraine of short trips abroad sentenced colonies, which are defined on the basis of theoretical and applied problems to be resolved on the merits and determine the need for more active development at their monographs and dissertations.

Keywords: convicted; colony; imprisonment; short visit to the colony; administration of the colony; legal grounds; the grounds; legal implications; exceptional circumstances.

Постановка проблеми. Система покарань, закріплена у Кримінальному кодексі України включає дванадцять різновидів, втім тривалий час саме позбавлення волі має найбільш широке застосування в Україні. Вказаний вид покарання та порядок його виконання неодноразово ставав предметом наукових дискусій з приводу його ефективності та необхідної міри карального впливу на особу злочинця. Однак, як наукові розробки, так і практика боротьби зі злочинністю свідчить, що в значній кількості випадків позбавлення волі залишається єдиним ефективним засобом реагування на вчинений злочин. І тому, на науку кримінально-виконавчого права покладається завдання розробити такий механізм виконання вказаного покарання, який дозволить мінімізувати його негативний вплив на особу.

Одним з інститутів кримінально-виконавчого права, який спроможний позитивно впливати на засуджених до позбавлення волі, стимулювати їх правослухняну поведінку та виправлення є короткочасні виїзди засуджених за межі колоній. Нині надання засудженим до позбавлення волі виїздів за межі УВП пов'язано з низкою як теоретичних так і практичних питань. Відсутнє комплексне уявлення про зміст цього інституту, підстави застосування та й сама процедура таких виїздів є недостатньо досліджена та врегульована в нормативно-правових актах. Такий стан справ став результатом, зокрема, недостатньої уваги з боку наукової спільноти.

Стан досліджень. Значний внесок у дослідження проблем виконання покарання у виді позбавлення волі внесли такі науковці, як В.А. Бадира, І.Г. Богатирьов, В.В. Василевич, О.А. Гритенко, А.П. Гель, Т.А. Денисова, О.М. Джужа, О. Г. Колб,

М.В. Романов, А.Х. Степанюк, В.М. Трубніков, Д.В. Ягунов, І.С. Яковець та ін. Втім зазначені дослідники у своїх публікаціях лише дотично торкалися проблем зазначеного інституту. Серед вітчизняних науковців короткочасних виїздів за межі колоній слід вказати О.В. Лисодеда, С.М. Мирончука, О.М. Сокурєнко, однак вони розглядали лише окремі аспекти досліджуваної проблеми. Серед зарубіжних дослідників варто згадати про дослідження І.М. Пяткевича, О.О. Соколова, Ж.А. Курмангалієва та С.М. Дендебер, при цьому варто відмітити, що зміст їх публікацій не в повній мірі відповідає вітчизняній практиці виконання покарання та чинному законодавству України.

Указані обставини та відсутність у науковій доктрині чіткого підходу до визначення правової природи інституту короткострокових виїздів засуджених за межі виправних колоній свідчить про необхідність здійснення поглибленого дослідження даного інституту з метою подальшого його удосконалення.

Виклад основних положень. В науці під умовами надання дозволу на виїзд за межі колонії ми розуміємо такі факти (обставини), що забезпечують його реалізацію. Перша з умов, наявна в КВК України, має формальний характер і полягає у окресленні кола виправних колоній та їх структурних дільниць, в яких має перебувати засуджений для набуття права на короткостроковий виїзд. До їх числа віднесено виправні колонії мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання, дільниці соціальної реабілітації виправних колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання і виправних колоніях середнього рівня безпеки. Окрема умова передбачається для жінок — вони повинні триматися в колонії з будинком дитини разом з дитиною.

Подібний підхід з першого погляду відповідає загальноновизнаній міжнародній практиці, за якою більшість країн дозволяють виїзди засуджених за межі колоній лише за умови їх перебування в установах напіввідкритого типу, бо саме в них і утримуються засуджені, що не становлять значної небезпеки для суспільства. Остання ознака є визначальною для вирішення питань доцільності виїзду засудженого за межі установи [1, с. 165-170].

В Україні у теперішній час установи виконання покарань поділяють за рівнями безпеки. Виходячи із загального тлумачення безпеки, можемо припустити, що вид установи має обиратися для конкретного засудженого з огляду на небезпеку, яку він собою являє. Звідси нібито цілком обґрунтованим є прагнення законодавця передбачити виїзди для осіб, які утримуються в установах з меншим рівнем безпеки та, відповідно, менш небезпечні для суспільства. Таким чином, Україна начебто повністю погодилася на реформування системи виконання покарань за вищевказаними рекомендаціями. Про це також свідчать і висловлювання практичних працівників щодо необхідності впровадження у практику принципів міжнародного законодавства поводження з ув'язненими, зокрема, прийнятих у Європі [2-6]. За їх визначенням, поділ колоній за рівнями безпеки забезпечить тримання засуджених з урахуванням характеру й тяжкості вчиненого злочину, кількості судимостей, психологічних особливостей особи тощо, тобто відповідно до прийнятих у міжнародних нормативно-правових актах характеристик [7, с. 8].

Але насправді існуючий поділ установ виконання покарань цього не може забезпечити. По-перше, незважаючи на проголошення максимального врахування усіх характеристик особи засудженого, на практиці їх розподіл до установ виконання покарань здійснюється на підставі лише двох основних обставин: тяжкості вчиненого злочину (або їх певної сукупності) та факту попереднього перебування в місцях позбавлення волі [8, с. 8], на що, як на негативну обставину, вже неодноразово зверталась

увага у науковій літературі [9-10]. Ми вважаємо, що не можна ототожнювати тяжкість вчиненого злочину та небезпеку особи. Як правильно відмітила Л. М. Кривоченко, у характері й розмірі санкції (а саме за нею й визначається ступінь тяжкості злочину – прим. авт.) найповніше відображається оцінка *законодавцем* тяжкості злочину певного виду, а визначення тієї чи іншої категорії при класифікації конкретних злочинів повинно включати *загальну типову оцінку* об'єднаних видів злочинів (середню величину цієї небезпеки), що знаходить своє *формальне* вираження у типових санкціях [11, с. 50]. У зв'язку з цим тяжкість злочину, встановлена КК України, не може виступати універсальною ознакою для визначення небезпечності засудженого, бо до уваги потрібно брати сукупність всіх даних про вчинений злочин і особу засудженого.

По-друге, до колоній мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання направляються для відбування покарання засуджені вперше до позбавлення волі за злочини, вчинені з необережності, злочини невеликої та середньої тяжкості, а також особи, переведені з колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання і колоній середнього рівня безпеки. Тобто, до цих установ особи можуть потрапляти безпосередньо із слідчих ізоляторів, з урахуванням чого не можна зробити обґрунтований висновок, що всі утримувані в цій установі засуджені не становлять суттєвої загрози для безпеки суспільства. Наведене підтверджується й даними про стан злочинності в цих установах: так у 2013 р. в колоніях максимального рівня безпеки (найбільш суворий їх рівень) порушено 8% від числа всіх кримінальних проваджень, а в колоніях мінімального рівня безпеки та дільницях соціальної реабілітації – 9%: рівень злочинності у розрахунку на 1 тис. засуджених в колоніях максимального рівня безпеки становив 2,41 %, тоді як в колоніях мінімального рівня безпеки – 2,74% [12, с. 48-52]. А з урахуванням, що із числа осіб, які відбувають покарання, близько 70% мають попередній кримінальний досвід, більше половини засуджені за тяжкі та особливо тяжкі статті (умисне вбивство, розбій, грабіж тощо) [13], стверджувати про правильність встановленого законодавцем підходу щонайменше передчасно.

Так само постають питання у фахівців й щодо категорій засуджених, утримуваних у дільницях соціальної реабілітації установ виконання покарань та їх безпечності для суспільства. Наприклад, В. Я. Конопельський обґрунтовано вказує, що аналіз співвідношення змісту ст. 94 та 99 КВК України надає підстави для певних висновків. Закон передбачає той факт, що в дільниці соціальної реабілітації можуть перебувати: засуджені, які переведені із дільниці карантину, діагностики та розподілу; засуджені, переведені з дільниці ресоціалізації; вперше засуджені до позбавлення волі за злочини, вчинені з необережності, злочини невеликої та середньої тяжкості.

По-перше, якщо у ч. 6 ст. 94 КВК України зазначається, що у дільниці соціальної реабілітації утримуються засуджені, які направлені з дільниці карантину, діагностики і розподілу (отже, майже відразу після прибуття в установу – через два тижні), – це є не досить зрозумілим, оскільки основною вимогою переведення до дільниці соціальної реабілітації закон визначає позитивну поведінку протягом певного терміну відбування покарання, певний ступінь виправлення. По-друге, визначення такої категорії осіб, які є вперше засудженими до позбавлення волі за злочини, вчинені з необережності, злочини невеликої та середньої тяжкості, викликає такі міркування. Про які ж виправні установи йде мова? Якщо ті, що перелічені у ст. 94, тоді висновок: засуджені до позбавлення волі за злочини, вчинені з необережності, злочини невеликої та середньої тяжкості, переводяться у дільницю соціальної реабілітації з дільниці карантину

діагностики та розподілу, а усі інші категорії засуджених — з дільниці ресоціалізації. Або ж у даному разі ототожнюються колонії мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання та дільниці соціальної реабілітації [14, с. 554-559].

Крім того, слід звернути увагу, що національне розуміння безпеки не відповідає європейським підходам до неї. За рекомендацією R (82) 17 про тюремне ув'язнення й поведіння з небезпечними засудженими, підготовленої й опублікованої у рамках проведення семінару «Права людини і стандарти Ради Європи» ще у 2000 р., поняття «небезпека» має різні значення для громадян, правоохоронців (поліції, міліції), суддів і персоналу кримінально-виконавчої системи. У той час, як громадськість може бути схильна оцінювати небезпеку за вчиненим злочином, тюремний персонал може мати іншу думку. Небезпека в контексті, у якому вона виникає, і оцінюватися повинна з точки зору тих, хто з нею стикається [15]. Тобто, на перший план при оцінці небезпеки засудженого виходить його особистість, що включає у себе поведінку в період відбування покарання. За такого підходу можливо і доцільно передбачити можливість виїзду засуджених з установ виконання покарань всіх видів, окрім тих, що пов'язані з максимальним рівнем ізоляції за умови підтвердження ними позитивної спрямованості особистості.

У зв'язку з цим слід також підтримати позицію, про необхідність врахування й строку призначеного покарання. Окрім того, що в ньому знаходить відбиття усіх даних про злочин та особу засудженого [16], з огляду на те, що виїзди засуджених за межі колоній здатні позитивно впливати на соціальні зв'язки особи, логічно припустити, що використовуватися він повинен, перш за все, стосовно засуджених до тривалих строків покарання. В Україні чисельність засуджених до тривалих строків покарання (більше 8 років) не перевищувала 18 % від загальної кількості засуджених, які відбувають покарання, і протягом 1995-2000 років їх рівень практично не змінюється. Більш численними є групи засуджених, яким призначені незначні строки покарання (від 2 до 5 років) і при цьому кількість цієї категорії має тенденцію до зростання [17, с. 131-136]. Станом на 1 листопада 2014 р. строк покарання від 8-ми до 15 років відбуває 17049 засуджених (19% від їх загального числа) [18].

Недоцільність існування залежності між можливістю виїзду та видом установи підтверджується і тим, що, приміром, дільниці соціальної реабілітації створені не у всіх кримінально-виконавчих установах мінімального рівня безпеки із загальними умовами утримання та середнього рівня безпеки. Проблеми матеріально-побутового, організаційного характеру уповільнюють процес створення дільниць саме у цих підрозділах. Особливістю є те, що дільниці соціальної реабілітації мають бути облаштовані усім необхідним для того, щоб забезпечити в них тримання засуджених ізольовано від інших. У дільницях мають бути створені усі умови для життєдіяльності засуджених окремо від інших засуджених, які відбувають покарання на відповідному рівні безпеки: розміщуються певні будівлі з приміщеннями для проживання засуджених, забезпечуються умови для їхнього повсякденного життя, для здійснення побачень та телефонних розмов з рідними, проведення заходів виховного впливу, харчування, придбання продуктів харчування та предметів першої потреби і, по можливості, умови для праці. На сьогодні лише у 39 кримінально-виконавчих установах створено дільниці соціальної реабілітації [19, с. 321-322].

Інколи засуджені відмовляються від такого переводу навіть за умови доведення необхідного ступеня виправлення й через віддаленість установ виконання покарань від місця проживання їх рідних. Тобто, засуджені, що не становлять значної небезпеки

для суспільства, позитивно характеризуються та відбули доволі значну частину строку покарання, продовжують триматися в колоніях мінімального рівня безпеки з загальними умовами тримання та середнього рівня безпеки, позбавляючись таким чином права на короткочасний виїзд за межі установи. У підсумку переведення мають місце в колоніях мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання та середнього рівня безпеки лише щодо 32,8 % і 27,5 % засуджених відповідно [20].

Але в цих установах утримується значне число засуджених, що не лише стали на шлях виправлення, а й довели його: всього у 2014 році з установ виконання покарань було звільнено умовно-дострокового (тобто, з висновком про доведення виправлення) 10173 особи, з них майже 46% - відбували покарання в установах середнього рівня безпеки та колоніях мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання [21, с. 15]. Таким чином, в зазначених установах можуть перебувати й особи, яким доцільно надавати можливість виїзду за її межі.

За нашими даними із загального числа осіб, яким надавався короткочасний виїзд за межі установ виконання покарань меншість (48 %) раніше не мали судимостей, а інші 52 % — раніше притягувалися до кримінальної відповідальності, причому неодноразово. Більше половини засуджених (54%) відбували покарання за вчинення крадіжок, 27% - за вчинення насильницьких злочинів; 12% — відбували покарання за вбивство та тяжкі тілесні ушкодження. Ці дані спростовують побоювання адміністрації колонії щодо неповернення осіб, які засуджені за тяжкі та особливо тяжкі злочини, та вчинення ними нових злочинів в період за межами колонії.

Висновок. Потрібно звернути увагу, що до 2013 р. КВК України передбачав можливість короткочасних виїздів за межі установи й для засуджених, які перебували в колоніях мінімального рівня безпеки з загальними умовами тримання. Автори ж наступних змін посилалися, що виправні колонії мінімального рівня безпеки відповідно до статті 18 Кодексу поділяються на виправні колонії мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання та виправні колонії мінімального рівня безпеки з загальними умовами тримання. У виправних колоніях мінімального рівня безпеки з загальними умовами тримання відбувають покарання чоловіки, вперше засуджені до позбавлення волі за злочини невеликої та середньої тяжкості, а також жінки, засуджені за злочини невеликої та середньої тяжкості, тяжкі та особливо тяжкі злочини. На думку розробників проекту, засуджені, які відбувають покарання в зазначених установах, являють собою значну суспільну небезпеку, їх особистості належним чином не вивчені. У разі надання таким засудженим короткочасних виїздів існує значний ризик неповернення їх після закінчення строку виїзду, а також вчинення ними нових злочинів [22]. Однак таке твердження зустріло аргументовану критику серед науковців.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гончаренко О. Г. Міжнародний досвід залучення засуджених до праці і можливість його використання у вітчизняній пенітенціарній системі // Державна пенітенціарна служба України: історія, сьогодення та перспективи розвитку у світлі міжнародних пенітенціарних стандартів та Концепції державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України, затвердженої Указом Президента України від 8 листопада 2012 року № 631: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 28-29 берез. 2013 р.). — К.: Державна пенітенціарна служба України, 2013. — 620 с. С. 165-170.

2. Львовочкін В. Проблемні питання діяльності кримінально-виконавчої системи України // Аспект. — 2001. — № 2. — С. 3-7. С. 7.

3. Пташинський О.Б. Українське законодавство та заборона жорстокого поводження з ув'язнени-

- ми. // Аспект. — 2001. — № 3. — С. 3-6. С. 6.
4. Пташинський О.Б. Правові проблеми реформування пенітенціарної системи в Україні: Автореф. дис. канд. юрид. наук. — К., 2002. — 18 с. С. 13.
5. Захист прав і свобод людини — запорука нашої державності, демократичності, гуманізму // Закон і обов'язок. — 2002. — № 10-11. — С. 2-3. С. 3.
6. Львович В.А. Втілення міжнародних стандартів з прав і свобод засуджених до позбавлення волі у кримінально-виконавче законодавство України // Право України. — 2002. — №2. — С. 24, 25. С. 24.
7. Львович В.А. Концептуальні питання реформування кримінально-виконавчої системи України // Проблеми пенітенціарної теорії і практики: Щор. бюл. Київського ін-ту внутр. справ / За ред. Синьова В.М., Джури О.М. та ін. — К.: КІВС, «МР Леся», 2002. — С. 3-12. С. 8.
8. Львович В.А. Нормативно-правові та організаційні засади забезпечення реалізації в Україні міжнародних стандартів з прав і свобод засуджених до позбавлення волі. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — К., 2002. — 18 с. С. 8.
9. Інструкції про порядок розподілу, направлення та переведення для відбування покарання осіб, засуджених до позбавлення волі, затверджена наказом Міністерства юстиції України від 08.02.2012 р. № 222/5 // <http://zakon.nau.ua/doc/?code=z0213-12>.
10. Яковець І. С. Первинна класифікація засуджених до позбавлення волі та їх розподіл в установи виконання покарань: монографія / І.С. Яковець. - Х.: вид-во «Кроссрод», 2006. - 208 с.
11. Гуцуляк М. Я. Нормативно-правові розбіжності в процесі розподілу та направлення засуджених для відбування покарання у виправну колонію максимального рівня безпеки / М. Я. Гуцуляк // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. - 2012. - № 1. - С. 425-432.
12. Кривоченко Л.Н. Классификация преступлений. — Х.: Изд-во Харьк. гос. ун-та, 1983. — 129 с.
13. Конопельський В. Я. Низький рівень диференціації та індивідуалізації як одна з детермінант злочинності у виправних колоніях (кримінологічні аспекти) // Jurnalul juridic national: teorie_i practica. — № 2. — 2014. - С. 48-52.
14. Стан правоосвітньої діяльності в установах виконання покарань // <http://www.minjust.gov.ua/44694>
15. Конопельський, В.Я. Дільниця соціальної реабілітації у кримінально-виконавчих установах закритого типу: окремі аспекти законодавчого регулювання. — С. 388-396. // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична : зб. наук. праць / засн. Львів. держ. ун-т внутр. справ. - 2010. - № 1. — С. 554-559.
16. Пояснення к рекомендаціям // Аспект. — 2000. — № 1. — С. 47-49. С. 49.
17. Яковець І. С. Первинна класифікація засуджених до позбавлення волі та їх розподіл в установи виконання покарань [Текст] : автореферат дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 Кримінальне право. Кримінологія. Кримінально-виконавче право. / І. С. Яковець ; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. - Х. : Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2006. - 20 с.
18. Дрьомін В. М. Каральна політика держави та проблеми деінституціалізації тюремного середовища // Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр. / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.) [та ін.]. — О., 2009. — С. 131-136.
19. Інформаційно-аналітичні матеріали щодо діяльності ДПтС України (станом на 1 листопада 2014 року) // <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/article/754509>.
20. Резниченко Г.С. Особливості виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі стосовно засуджених жінок: дисер. канд. юрид. наук: 12.00.08 / Г.С.а Резниченко. - Одеса: ОДУВС, 2009. - 245 с.С. 321-322.
21. Рибянцев А. А. Кримінально-виконавчі засади зміни умов відбування покарання у виді позбавлення волі : автореф. дис ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / А. А. Рибянцев. — Харків : ХНУВС 2012. — 20 с.
22. Права засуджених в Україні: про що звітує Генпрокуратура // Юридичний вісник України. - № 47 (1012). — 22-28 листопада 2014 року. — С. 15.